

Rarități bibliofile franceze în colecția de incunabule a Bibliotecii Naționale a României

ELENA-MARIA SCHATZ
Biblioteca Națională a României

Résumé

*Des rarités bibliophiles françaises dans la collection d'incunables
de la Bibliothèque Nationale de Roumanie*

Après un court aperçu sur la collection des incunables de la Bibliothèque Nationale de Roumanie, l'auteur nous présente quatre incunables imprimés en France, importants par leur rareté.

Les deux premiers incunables, imprimés in octavo, 15 cm en hauteur, liés ensemble dans un seul volume, n'ont aucune mention sur les données de publication, mais les recherches ont établi qu'ils ont été publiés à Lyon, par le même typographe, dont on ne connaît pas exactement le nom, l'un le 24 mars 1497 (date mentionnée dans le colophone), l'autre vers 1499.

Les deux incunables ont plusieurs éditions in quarto, mais les exemplaires in octavo, qui se trouvent dans les collections de la Bibliothèque Nationale de Roumanie, sont des secondes exemplaires signalés jusqu'à présent.

*Le troisième incunable, imprimé à Paris, par Felix Baligault, le 18 février 1493, sauf une sommaire mention dans le **Répertoire de Hain** (H 12684), ne figure dans aucune collection des incunables, dont nous disposons des catalogues (34 catalogues consultés).*

*Conformément à une enquête faite par **Gesamtkataloge der Wiedendrucke**, du quatrième incunable, dans l'édition décrite, il n'y a que sept exemplaires connus dans le monde entier, l'exemplaire de la Bibliothèque Nationale de Roumanie étant, semble-t-il, le huitième.*

Keywords: *National Library of Romania, bibliophile rarities, France, incunabula collection, printing.*

Colecția de incunabule a Bibliotecii Naționale a României a început să se formeze chiar din anul 1956, anul înființării bibliotecii, sub denumirea Biblioteca Centrală de Stat.

Primele incunabule proveneau de la Biblioteca Muzeului „Lupta Revoluționară a Poporului,” care, la rândul ei, înglobase o parte din

fondurile Muzeului „Alexandre Saint Georges” și ale Bibliotecii „Ion I. C. Brătianu,” devenită ulterior Așezământul Cultural „Nicolae Bălcescu.” Tot în primul an au intrat în colecție incunabulele care proveneau de la Biblioteca Școlii Române din Franța, înființată de Nicolae Iorga, la Fontenay-aux-Roses. Fondul de Stat al Cărții și achizițiile prin anticariat au fost însă principalele surse de completare a colecției. O achiziție foarte valoroasă au constituit-o incunabulele cumpărate din fosta Bibliotheca Grumazestiana, a colecționarului și bibliologului român Constantin Karadja.

Biblioteca deține lucrări reprezentative pentru peisajul cultural european din secolul al XV-lea: texte și comentarii ale autorilor clasici, biblie și opere fundamentale ale învățaturii creștine, în interpretarea celor mai vestiți profesori ai facultăților de teologie din Europa apuseană a secolelor al XIII-lea - al XV-lea, lucrări de drept canonic și civil, istorie, strategie și tactică militară, opere ale clasicilor literaturii grecești și latine, astrologie, gramatică etc., scrise în limba latină majoritatea, dar și în germană, franceză, italiană, elină, publicate în 27 de centre tipografice europene (cele mai multe la Veneția, Nürnberg, Strasbourg), rod al stădaniilor a 91 de meșteri tipografi, dintre care nu putem să nu-i amintim pe Peter Schöffer, Johann Amerbach, Anton Koberger, Bonetus Locatellus, Johann Prüss, Erhard Ratdolt, Johannes Rubeus și Antoine Vérard.

Nu lipsesc din colecție nici principalele lucrări, atât din literatura antică, greacă și latină, cât și din perioada medievală și renescentistă, până la sfârșitul secolului al XV-lea, surse ale istoriei poporului român, care cuprind informații despre daci și războaiele lor cu romanii, despre originea latină a poporului român și a limbii sale, despre luptele cu turcii și ilustrele personalități de origine română care s-au afirmat pe plan european în acele încleștări, precum Iancu de Hunedoara, Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș ș.a.

Menționăm în mod deosebit existența în colecția bibliotecii a unicului exemplar cunoscut în lume, până în prezent, din ediția tipărită la Nürnberg, de Ambrosius Huber, în anul 1499, a incunabulului care descrie, pe numai patru foi, în limba germană, faptele de arme și „cruzimile” domnului român Vlad Țepeș. Incunabulul a fost achiziționat de Constantin Karadja dintr-un anticariat din Germania și a intrat în fondurile bibliotecii odată cu achiziționarea unei bune părți din colecția marelui bibliofil și bibliolog român; este descris în *Gesamtkatalog der*

Wiegendrucke la poziția 12529, cu mențiunea că aparține Bibliotecii Naționale a României, din București. De peste 30 de ani se află în custodia Muzeului Național de Istorie a României. Incunabulul nu a fost descris în catalogul colecției de incunabule a Bibliotecii Naționale, publicat de noi în anul 1995, pentru că la data respectivă, demersurile de recuperare nu au dat nici o speranță, dar în *Catalogul colectiv al incunabulelor din România* (publicat în anul 2007) am descris acest incunabul (H-39) ca aparținând Bibliotecii Naționale a României, cu mențiunea că se află în custodie la Muzeul Național de Istorie a României.

Într-o serie de articole publicate în anii trecuți, am prezentat câteva exemplare mai deosebite din colecție, unele foarte rare, altele valoroase prin conținut, ilustrații, prin locul pe care l-au ocupat în istoria culturii, ne-am aplecat asupra unor exemplare care au avut o interesantă călătorie în timp și o rodnică zăbavă în colecții de prestigiu, citite și adnotate de oameni de aleasă cultură, cu nobile preocupări.

Dacă până acum puteam vorbi numai despre valoarea autorilor, a lucrărilor, a edițiilor și a elementelor adăugate, care confereau fiecărui exemplar individualitate și chiar unicitate, prin realizarea și publicarea *Catalogului colectiv al incunabulelor din România*, în prezentarea incunabulelor oricărei colecții din țară, implicit a colecției Bibliotecii Naționale, putem aduce în discuție și criteriul rarității (ne referim la raritatea relativă, judecată la nivelul colecțiilor din România, pentru raritatea absolută, apreciată la nivelul colecției mondiale de incunabule, încă nu avem date decât pentru un număr restrâns de incunabule).

Din cele 143 de exemplare, care alcătuiesc în prezent colecția de incunabule a Bibliotecii Naționale a României, 69 de incunabule sunt unicat la nivel național, mai precis, fiecare dintre aceste incunabule este fie singurul exemplar dintr-un titlu ori singura lucrare prin care este prezent un anumit autor în colecțiile de incunabule din România, fie singurul exemplar aflat în țară dintr-o anumită ediție a unui titlu. În plus, unele dintre acestea sunt rarități absolute, la nivelul colecției mondiale de incunabule. În cele ce urmează vom exemplifica această ultimă (și cea mai valoroasă) categorie, prin patru incunabule, tipărite în Franța.

Producția din secolul al XV-lea a centrelor tipografice de pe actualul teritoriu al Franței este reprezentată în colecția Bibliotecii Naționale a României de 32 de incunabule, tipărite la Lyon (3 incunabule), la Paris (8 incunabule) și la Strasbourg (21 de incunabule). În exemplificarea promisă, ne vom limita la două incunabule tipărite la Lyon și două tipărite la Paris

(producția Strasbourgului, evoluând într-un climat cultural diferit, merită o prezentare separată).

În colecția bibliotecii există un coligat de format in 8° mic (înălțimea la cotor este de 15 cm), compus din două lucrări, ambele cu conținut religios, tipărite în mod evident în aceeași tipografie, dar neavând indicat, în colofon, nici locul tipăririi, nici numele tipografului. Cât despre data tipăririi, aceasta apare numai în colofonul uneia dintre cele două lucrări.

Primul incunabul din coligat îl are ca autor pe călugărul dominican francez Hugues de Saint-Cher (Saint-Cher, Dauphiné, 1190?-1263), **Hugo de Sancto Charo** în forma latinizată a numelui (variante: Hugo de Sancto Caro, Hugo de Sancto Theodorico), profesor de teologie la Universitatea din Paris, cardinal. A lăsat o operă vastă, din care, în secolul al XV-lea, i s-au publicat: *Postilla super Psalterium*, *Postilla super IV Evangelia*, *Sermones de tempore et de sanctis*, *Expositio missae seu Speculum ecclesiae* și *Speculum sacerdotum*, fiecare dintre aceste lucrări beneficiind de mai multe ediții. Exemplarul bibliotecii cuprinde ultimele două lucrări, *Expositio missae seu Speculum ecclesiae* și *Speculum sacerdotum*. Ambele lucrări se adresează preoților, constituind îndreptare prețioase pentru exercitarea atribuțiilor lor specifice. Fie împreună, fie separat, cele două lucrări au cunoscut, în secolul al XV-lea, mai multe ediții, toate de format in 4°. Exemplarul descris face parte din unica ediție in 8°, care pare să fi avut un tiraj extrem de redus; în nici unul din cataloagele de incunabule care ne-au fost accesibile, nu am găsit semnalat un alt exemplar al acestei ediții. În catalogul unui anticariat din Paris (Librairie Laurent Coulet), pe anul 2003, este descris un exemplar al ediției in 8°, oferit spre vânzare. Conform informației primite de la Biblioteca Națională a Franței, în anul 2006, această prestigioasă bibliotecă, deși nu îl avea în colecțiile sale, nu l-a cumpărat, prețul solicitat fiind foarte mare, deoarece anticariatul ofertant considera că deține unicul exemplar cunoscut în lume, din ediția in 8°. Din păcate, încă nu am putut afla în ce colecție a intrat acel exemplar.

Autorul celui de al doilea incunabul cuprins în coligat este **Guido de Monte Rochen**, care a trăit în secolul al XIV-lea și a fost profesor de teologie și preot la Teruel, în Aragon. Pe diversele manuscrise și ediții tipărite ale operei sale, numele autorului apare în diferite forme: Guido de Monte Roche, de Monte Rochen seu Rotherii, Monte Rothen, Monte Rocherii Guido de, Guy de Montrocher, Guido de Monte Roterio.

Lucrarea sa, *Manipulus curatorum*, scrisă în anul 1333 și dedicată călugărului Raimundus Gaston, episcop al Valenciei (1312-1348), a avut un

succes deosebit în epocă, fiind utilă preoților din toate țările europene de rit catolic, pentru că era un îndrumar al practicii lor curente, în special în ceea ce privea administrarea sfintelor taine. Înainte de inventarea tiparului, a circulat în copii manuscrise (se cunosc cca. 180 de manuscrise, care poartă titluri precum: *Enchiridion sacerdotum*, *Instructio neophitorum curatorum*, *Tractatum de sacramentis*).

Ediția princeps a apărut la Köln, în anul 1476 (GW 11716). Până în anul 1500/1501 au apărut 119 ediții (118 în limba latină, o singură ediție bilingvă, latină-franceză), tipărite în 31 de centre tipografice, din Germania, Olanda, Franța, Italia, Spania, Anglia, Austria, Elveția. Cele mai multe ediții au apărut în Franța: la Paris (23) și la Lyon (19).

Exemplarul Bibliotecii Naționale face parte din cea de a 64-a ediție (GW 11779). În colofon are, ca dată a publicării, 24 martie 1497 („[...] *An=//no dñi Millesimo quadringentesimo nonagesimo se//ptimo. Die vero vicesimaquarto mensis Marcij.*”). Odată cu generalizarea, în anul 1582, a calendarului gregorian, în țările Europei apusene, începutul anului este considerat 1 ianuarie, astfel că datele din ianuarie-martie ale anilor care preced anul 1582 sunt considerate aparținând anului următor celui menționat. Din această cauză, în cataloage, data 24 martie 1497 apare înscrisă corect ca 24 martie 1497/1498.

Locul publicării și numele tipografului nu sunt menționate în colofonul acestui incunabul. În catalogul colecției de incunabule a Bibliotecii Naționale, publicat în anul 1995, la descrierea acestui incunabul (poziția 64), nu am putut indica, drept bibliografie, decât catalogul colectiv al Italiei (Indice generale (IGI) 4593, cu precizarea „*Nici un alt catalog consultat nu menționează această ediție în 8°*”) și am preluat, așa cum se obișnuiește, datele publicate de această unică sursă bibliografică, de care dispuneam: [Paris: s.n.]. Deși publicat în 1994, fasciculul din GW care cuprindea descrierea acestui incunabul mi-a parvenit după publicarea catalogului, astfel încât, numai la redactarea *Catalogului colectiv al incunabilelor din România* (publicat în anul 2007) am putut să operez îndreptările necesare. În urma cercetărilor întreprinse în redacția *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, s-a stabilit că locul tipăririi este Lyon, iar numele presupus (nu cert!) al tipografului este Michel Topié. Având aceste date bibliografice, descrierea incunabulului în *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, este următoarea:

Guido de Monte Rochen. *Manipulus curatorum*. - [Lyon]: [Michel Topié (?)], 24. Mart. 1497/ 1498. - 148 f. (sign. a⁸-s⁸ t⁴) ; 8° (15 cm).

Bibliografie: *GW* 11779; *IGI* 4593. (cota BN: Inc. I 1-2; în catalogul colecției a fost descris la poziția 64; în catalogul colectiv, la poziția G-73).

Revenim acum la primul incunabul din coligat. Pentru că nu avea în colofon datele publicării, în urma cercetării la care a fost supus, analizându-se caracterele tipografice, s-a stabilit că a fost tipărit la Lyon, aproximativ în anul 1499, de același tipograf ca și ediția în 8° a lucrării *Manipulus curatorum*, descrisă pentru prima dată în *IGI* 4593 și, pentru că numele tipografului ediției respective este nesigur, descrierea din catalogul Laurent Coulet, pe care am preluat-o în Catalogul colectiv al incunabilelor, este următoarea:

Hugo de Sancto Charo. *Expositio missae seu Speculum ecclesiae; Speculum sacerdotum.* - [Lyon]: [Typographus Guidonis de Monte Rochen, *IGI* 4593], [cca 1499]. - [16] f. (sign. a⁸-b⁸); 8° (15 cm). (cota BN: Inc. I 1-2; în catalogul colecției a fost descris la poziția 67; în catalogul colectiv, la poziția H-56).

Coligatul cu cota I 1-2, care cuprinde cele două incunabile prezentate, are o legătură simplă, din pergament, cu patru șireturi din piele. Un ex-libris heraldic (etichetă), cu deviza: „*Usque dum vivam et ultra // fide et gladio*”, indică apartenența la o colecție, din păcate, încă neidentificată, din lipsa materialului iconografic necesar. Însemnări manuscrise cu caracter bibliografic, identificate de noi ca aparținând istoricului și colecționarului Anghel Pomescu-Gilly, ne dovedesc trecerea coligatului printr-o colecție bucureșteană, din perioada interbelică.

Trecând acum la incunabilele tipărite la Paris, ne vom opri, în primul rând, asupra lucrării *Opusculum Rudimentorum grammatices et artis metricae*, a lui **Nicolaus Perottus**. Deși provenea dintr-o familie care fusese ilustră cu câteva secole înaintea nașterii sale, Nicolaus Perottus (Sassoferrato, 1430-Siponto, 1480) nu dispunea de avere; a început prin a preda limba latină în orașul natal, apoi a plecat la Roma, unde a studiat limba greacă, ajungând să traducă Polibiu, Hippocrat, Epictet ș.a.. A publicat tratate de prozodie și metrică latină, ca și comentarii savante asupra poetilor Marțial, Statius și Boethius. A îndeplinit funcția de secretar al cardinalului Bessarion, a fost guvernator în Perugia și arhiepiscop de Siponto. Contemporanii l-au considerat unul dintre cei mai mari învățați ai vremii sale.

Opusculum Rudimentorum grammatices et artis metricae (f. III-CXXVIII^v), descris sub titlul uniform [*Rudimenta grammatices*], sub care au fost grupate, în cataloagele de incunabile, numeroasele ediții ale acestei

lucrări, este un manual de gramatică și metrică latină, pe care Nicolaus Perottus l-a dedicat nepotului său, Pyrrhus Perottus. Rod al experienței dobândite de autor pe vremea când preda limba latină, lucrarea a fost scrisă într-un stil didactic, ca un dialog între profesor și elev. Fiecare nouă informație este introdusă printr-o întrebare adresată de profesor elevului, urmată de răspunsul corect, pe care acesta ar trebui să-l dea profesorului.

Exemplarul Bibliotecii Naționale face parte din ediția tipărită la Paris, de Félix Baligault, la 18 II 1493 (așa cum am explicat și în cazul primului incunabul prezentat, în cataloage, data de 18 II 1493 se transcrie corect 18 II 1493/1494). Analizând textul, observăm că editorul Paulus Malleolus Andelocensis, reputat filolog al vremii, a adresat această ediție pariziană, francezilor dornici să studieze latina și nu a făcut-o printr-o dedicație explicită, la începutul lucrării, ci în mod discret, dar cu mult mai eficient: a intercalat printre exemplele de propoziții și expresii latinești ale gramaticii lui Perottus, varianta lor franceză, iar la o listă de verbe latinești, cu formele lor, a dat și echivalentul francez.

Editorul a împărțit lucrarea lui Perottus în două secțiuni: *Rudimenta grammatices* (f. III-CII^v) și *De generibus metrorum* (f. CXIII^v-CXXVIII^v) și, urmărind înrudirea tematică, a introdus, după prima parte, lucrarea *Regulae de crescentiis genitivorum* (f. CII^v-CXIII^r), a umanistului olandez Gilles de Delft, **Aegidius Delphus**, în forma latinizată din text, doctor în teologie (1492), profesor la Sorbona (mort în anul 1524). Lucrarea fusese concepută de autor ca un „appendix” la gramatica lui Perottus și trata problemele specifice ale cazului genitiv, la cele cinci declinări ale limbii latine.

Și tot o contribuție a editorului este publicarea, la sfârșitul volumului, a unui mic tratat, de 5 p.(f. CXXIX^{r-v}-[1]-[2]^r), despre regimul diftongilor în limba latină, intitulat *De arte diftongandi*, operă a umanistului italian **Guarino da Verona** (Verona, 1374-Ferrara, 1460), autor al unor importante lucrări de filologie latină și al unui mare număr de traduceri din autori greci și latini.

Descrierea completă a acestui incunabul se prezintă astfel:

Perottus, Nicolaus. [*Rudimenta grammatices*]. *Opusculum Rudimentorum grammatices et artis metricae.* **Guarinus Veronensis.** *De arte diftongandi.* **Aegidius Delphus.** *Regulae de crescentiis genitivorum.*
- Ed. Paulus Malleolus Andelocensis. - Paris: Félix Baligault, 18. II. 1493/1494. - 139 f.; 4° (21 cm).

foto 1

Ediția pariziană tipărită de Félix Baligault (marca tipografică, foto 1) este foarte rară, în afara unei semnalări sumare în Hain 12684, nu am găsit nici un alt exemplar semnalat în bibliografia consultată. În plus, a fost tipărită într-o formă neatrăgătoare, cu numeroase contrageri și prescurtări (destul de rar folosite de alți tipografi la sfârșitul secolului al XV-lea, dar curente în tipăriurile lui Félix Baligault), care îngreunau lectura textului. Bănuim că nici tirajul acestei ediții nu a fost mare, iar exemplarele, după folosire, au avut soarta tuturor manualelor pentru începători. În

secolul al XVI-lea și următoarele au apărut manuale noi, în pas cu metodele pedagogice mai avansate, iar exemplarele acestei ediții, dificil de consultat, au fost abandonate și distruse, cu timpul. Așa cum s-a întâmplat și în cazul altor lucrări, au supraviețuit numai acele exemplare, care au intrat în bibliotecile unor colecționari avizați. Acesta este și cazul exemplarului în discuție. Pe forțașul copertei din față există un ex-libris heraldic (etichetă), cu numele colecționarului: nobilul englez din secolul al XIX-lea, John Guitton (foto 2). Probabil că tot el este și autorul unei completări manuscrise, la f. XXXIII^r, unde, în dreptul variantei franceze a șapte verbe latinești, a fost trecută, cu cerneală neagră, și varianta engleză.

foto 2

Exemplarul a intrat în colecția bibliotecii în anul 1956, provenind din fondurile fostei Bibliothèque „N. Iorga.” École Roumaine en France, desființată în anul 1948; fusese achiziționat din Anglia sau din Franța, probabil dintr-o licitație publică, pentru că nu poartă însemnele nici unui anticariat.

Pentru raritatea, dar și pentru valoarea ei artistică deosebită, merită să zăbovim o clipă și asupra lucrării *Chorea ab eximio Macabro versibus alemanicis edita*, descrisă în cataloagele de incunabule sub titlul uniform *Danse macabre*, tipărită la Paris, de

Guy Marchant, la comanda editorului Geoffroy de Marnef, la 15 octombrie 1490 (foto 3). Este singura ediție în limba latină a acestei celebre lucrări. Se presupune că editorul Pierre Desrey ar fi și traducătorul în limba latină al variantei mai târzii, *La dance macabre nouvelle*, a baladei medievale, care a stat la baza celor 14 ediții publicate în limba franceză, între 1485 și 1500.

foto 3

Ilustrația acestei cărți este apreciată ca o culme a xilogravurii franceze din secolul al XV-lea. Unii cercetători o atribuie lui Pierre Le Rouge, miniaturist al școlii din Tours, devenit apoi gravor și tipograf. Cele aproximativ 40 de personaje prinse în dans cu Moartea formează o galerie de fizionomii și costume, specifice tuturor categoriilor sociale, tuturor îndeletnicirilor din Franța aceluia sfârșit de secol, înfățișate cu exactitate, de un artist contemporan (foto 4). Această unică ediție în limba latină este foarte rară. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* a înregistrat numai șapte exemplare. Biblioteca Națională deține singurul exemplar existent în România. (cota BN: Inc. I 33; în catalogul colecției a fost descris la poziția 51; în catalogul colectiv, la poziția D-2).

foto 4

Ce au în comun cele patru incunabile tipărite în Franța, care au fost prezentate în acest articol? Răspunsul poate fi dat printr-un singur cuvânt: RARITATEA. Raritatea le conferă un loc privilegiat în interiorul acestei categorii aparte de publicații - incunabilele - categorie care, prin

vechime, prin conținut, prin valoarea istorico-documentară și prin multe alte criterii, care țin fie de ediție, fie de particularitățile fiecărui exemplar, merită să fie inclusă, în întregime, în tezaurul patrimoniului cultural al umanității.

Bibliografie

- *Dizionario letterario Bompiani delle Opere e dei Personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature*, vol. 1-9, Appendice vol. 1-2. Milano, Valentino Bompiani editore, 1963-1966.
- *Librairie Laurent Coulet. Livres anciens et modernes*, Paris, [2003].
- Louis Moreri, *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane...*, vol. 1-10, Paris, Chez les Libraires Associes, 1759.
- M. - Louis Polain, *Marques des imprimeurs et libraires en France au XV-ème siècle*, Geneve, Slatkine Reprints, 1977.
- Elena-Maria Schatz, Robertina Stoica, *Catalogul colectiv al incunabilelor din Romania*, București, Cimec - Institutul de Memorie Culturală, 2007.
- Elena-Maria Schatz, *Catalogul colecției de incunabule*, București, Biblioteca Națională a României, 1995.
- Elena-Maria Schatz, *Valori deosebite din colecția de incunabule a Bibliotecii Naționale a României*, în *Biblioteca*, anul VII, nr. 7, 1996, p. 186-187.